

Государственное казённое общеобразовательное учреждение
Республики Дагестан «Бабаюртовская средняя школа-интернат №17»



Доклад на тему:
«Яшланы авуз
ва языв тилин
обсдюрюв
ёллары»

Онгаргъан ва обтгерген къумукъ тилден дарс береген муаллим

Адильсаидова Айда Керимовна

Яшланы авуз ва языв тилин обсдюрюв ёллары.

Яшланы авуз ва языв тилни обсдюрмекни бек уллу агъами-
яты бар. Яшланы сйлашыву оланы тили булан тыгъыс бай-
лавлу, ойлашыв буса пикру тил булан бирче тувула. Яшланы
сёзлюгюн бай этмек, оланы сёзлерден дурус пайдаланмагъа,
сёзлени тилде дурус , ачыкъ къолламагъа, тилин чебер ва баш-
гъалагъа англашынагъан къюйде уйретмек-школадагъы
муалимлени биринчи борчудур. Тилин яхшы билмек учун ай-
ры-айры сёзлени билмеклик таманлыкъ этмей. Яш жумлала-
ны дурус къурмагъа, сёзлени жумлада бир-бири булан тюз
байлап билмеге герек. Муалимни экинчи борчу-жумланы
дурус къурмагъа яшланы уйретмекдир. Оьзер айтгъан
пикруну дурус ва ачыкъ гёрсетмеге болагъан къюйде жумлада
сёзлени бир -бирине байламагъа яшланы уйретмеге герек .
Яш оьзю айтмагъа сюеген пикруну толу ва ачыкъ къюйде
гёрсетмеге герек. Яшланы авуз ва языв тилни обсдюрювде
учительни уьчюнчю борчу -жумлаланы бир-бири булан бел-
гили бир гезикге, белгили бир плангъа гёре гизмеге яшланы
уйретмекдир.

Тилни уйренмек учун оьрде эсгерилген уьч де затны
уьстюнде ишлемек таманлыкъ этмей. Олардан башгъа да
, темагъа гёре , материал жыймагъа, изложениени ва сочине-
ниени темадан чыкъмайлы язмагъа уйретмеге гере к. Тема-
гъа гёре материал жыймагъа уйртмек, яшланы авуз ва языв
тилин обсдюрмек -учительни дёртюнчю борчудур.

Изложениени ва сочинениени темадан чыкъмайлы язмагъа
яшланы уйретмеге герек. Яшларда шо мерденшлени болдур-
макъ учун тил дареларда янгыз китап ва газетден пайда-
ланып къалмагъа тюшмей, суратлардан ва яшланы сынавун-
дан да пайдаланмагъа тюше. Яшланы тилни обсдюрюв иште

муалимни тили уллу роль ойнай. Яшлар гъар заман учителге тынглай ва тилни ондан уьйренелер. Учителни тили ящлагъа уьлгю болуп болма тюше

Яшланы сёзлюгюню уьстюнде ишлевде школаны бары да классларында системалы ва планлы кюйде иш оьтгерилме герек. Сёлюк иш кёп тюрлю бола:

1. Иш ва чебер асарланы охутагъанда, тюрлю суратлагъа къарайгъанда, яшланы ихложение ва сочинение язмагъа гъазирлейгенде ва языь ишлер юрютегенде ёлугъагъан янгы сёзлени маъналарын яшлагъа англатма герек.

2. Экскурсияны вакътисинде, суратлар булан ишлейгенде, тюрлю статьяланы охуйгъанда яда чакъны гъакъында лакъыр этегенде ёлугъагъан предметлени атларын, сланы белгилерин яшлагъа айтдырмакъ.

3. Берилген сёзлеге антонимлер тапмакъ ва текстден антонимлени айырып алмакъ.

4. Берилген сёзлеге маънадаш тапмакъ.

5. Текстеге эпитетлени эпитетлени тапмакъ.

6. Текстден башгъа маънада къолланагъан сёзлени тапмакъ

7. Бир йимик тамурлу яда бир йимик суффикслер булангъы сёзлер тапмакъ.

8. Берилген сёзлени яратывчулукъ диктантда къолламакъ.

Сёзлени уьстюнде ишлемек жумлаланы уьстюнде ишлемекге тыгъыс байлавлу, жумлалар сёзлерден, о саялы да болгъан чакъы сёзлер булан юрюлюген ишни жумлалагъа байлавлу этип юрютмеге герек. Муалимни сорауларына жавап бергенде, охулгъан текстлени чечегенде, беседа юрютегенде, грамматиканы уьйренегенде, гёчюрюп язмакъ учун текстлени анализ этегенде жумланы уьстюнде ишлемеге герек.

Къумукъ тилде хабарлыкъ жумланы лап да артында гелсе, жумла арыв къурулгъан бола. Жумланы уьстюнде ишлейгенде, учитель эки тюрлю затны эсте ала.

1. Яшланы грамматика кьурулушуна кьыйышывлу кюйде жумлалар кьурмаъа уьйретмек;

2. Яшланы тилин чебер этмек.

Яшланы байлавлу сьйлевюню уьстюнде ишлемекни аслу мурады-оланы озлени пикруларын байлавлу формада авуз ва язывлу тилни бермеге ва гишини пикрусун да озлени сьзлери булан айтмагъа яда язмагъа уьйретмекдир.

Школада гечилген охув материал ва муалимнитили тили охувчулар учун байлавлу сьйлевюню биринчи уьлгюсю. Охув материал яшланы байлавлу сьйлевюню оьсметине кьп уллу кьмек эте. Осаялы да ширьуланы ва чебер текетлени гесеклерин гьнпюнден уьйретмек байлавлу тилни оьсюю учун бек тарыкълы.

Гишини пикрусун оьсюню сьзлери булан айтмагъа уьйретмек учун, охувчулагъа охув ва язывлу изложениелер кьп яздырма герек.; оьсюню пикрусун байлавлу формада бермеге уьйретмек учун буса нюрлю сочинениелер яздырмакъ яхшы.

Охувчуланы байлавлу тилин оьсдюремек учун, яшавда гьреген затланы гъакъында озлени эркин кюйде сьйлетмек аслу ёл гъисаплана. Муалим охувчуланы сьйлев тилин оьсдюрге чебер охувну заманында да, чебер асарланы гьнпюнден уьйренегенде де, текстге план этивде де, охулгъан текстни хабар этин айтывда да, язык ишлени вакътисинде де оьсдюрге бола. Охувчуланы сьз байлыгъын гешлешдирмек учун ва оланы англавларын мекенлешдиривде маънадаш, кьаршыдашва башгъа сурагъав чебер кьураллар белгили ер тута. Гечилген сьзлени яхшы билмек учун яшланы алфавит кьайдада этилген сьзлюкю болма герек. Охув дареларда текстни маънасына ва ону тарбиялав янына кьп агъамият бериле

Тилни сьзлюк фонду токтавсуз арта ва миллетни тилиндеги диалект башгъалыкълар тая. Авуз тилдеги башгъалыкълары языкъада таъсири бола. Яшланы таза адабият тилде

сөйлемеге ва язмагъуыйретмек учительни аслу борчу. Учитель яшлар этеген янгылышланы учётун алма герек ва гележекде шоланы тайдыривну уьстюнде ишлеме герек.

Яшланы тилиндеги кемчиликлени адабият тилдеги айтылышындан ва ызылышында тайдырмакъ учун башлапгъы класлардан тутун изложениелер ва сочинениелер язма герсетиле. Изложение алданокъ белгиленген темагъа гере язылмагъа герек.

Изложениени барышы.

- 1) Охувчулар изложениени темасын ва магънасын яхшы англасын учун учитель гиришив гъасында гъазирлик иш юрютме герек (лакъырлашыв, сурапгъа гере лакъыр).
- 2) Текстни охув. Текстни адабият нормаларын сакълап, орта чалтлыкьда ачыкъ-аян охума герек.
- 3) Учитель текстни магънасын ачыкъ этмек учун ва айры сезлени, жумталаны аяплатмакъ учун сорап бере.
- 4) Текст бирдагъы керен охума.
- 5) План тутув. (Класгъа гере тюрлю-тюрлю бола).
- а) Гъазир плангъа гере изложениени языв.
- в) Оьзбашына план кьурув.
- 6) Плангъа гере бир-эки охувчу хабарын айта.
- 7) Изложение языв.

Къайсы класда юрютюлегенине класдагъы охувчуланы гъазирлигине, учитель оьзюне алдына салгъан мурадгъа къарап, изложениелер тюрлю-тюрлю бола.

- 1) Толу изложение.
 - 2) Къысгъартгъан изложение.
 - 3) Грамматика таштурувлары булангъы изложениелер.
 - 4) Кьутгъарылгъан сезлени яза туруп изложение этив.
 - 5) Битмеген текстлени артын узатып, битдиреген изложение.
 - 6) Сайлам изложение ва башгъалары.
- Тюз сөйлеп билмек жумланы къыйышывлу тюз кьуруп билмек бек герекли ва оьзюне уьстюнде узакъ заман ишлеме

түөшөгөн бир иш.

Башлап язылаган сочинениелер кёбүсү гьалда охувчуланы айланасын кьуршайгьан предметлени гьакьында яда буса табиятны гьайванланы, кьушланы гьакьында язылагьан гиччирек хабар бола. Учительчиланы йышын дёрт заманына гёре табиягьа экскурсиягьа элтме герек. Соңг табиятны гьакьындагьа лакьырлашыв этип сочинение язалар.

Сочинение язагьанда охувчулар учитель булан бирче планны уьстюнде ишлеме герек. Планны уьстюнде ишлеме охув дарсларда башлана. Планны уьстюнде ишлейтезде охувчулагьа шулай ишлени этдирмеге ярай:

1. Охулгьан текстни гесектеге бёлмек.
2. Текстни гесектерине ат такемакь.
3. Охулгьан текстте яда ону гесектерине охувчулагьа озьбашыва ат такедырмакь. Сочинениелер охувчуланы тилдеги айры пагьмуларын, ойлашывун озьдюре.
4. Коллективный сочинениелер класда учительни ёлбашчылыгы булан бары да охувчулар булан бирче обтгериле. Теманы белгилеген соңг гьар охувчу язажакь сочинениени кьысгьача содержаниясын белгилей. Соңг хабаргьа план тута, то тутулгьан планга гёре охувчулар хабар тизе.. Хабар сочинениелер сурашав сочинениелерден эсе охувчулагьа тынч бола. Хабарлав сочинениелерде охувчу бир болгьан ишни айры-айры бёлуктерин белгилей замангьа гёре тизип яза.

Шо ишни гезиги булан тизип язмагьа охувчулагьа план кёмек эте:

1. Охулгьан хабарлагьа гёре байлавлу язылгьан сочинениелер.
2. Муратгьа гёре байлавлу язылгьан сочинениелер.
3. Охувчуланы сынавларына гёре, билимгериме асасланып, яратывчулукь ойлары булан язылгьан сочинениелер. Кьайсы тайпа сочинение языла бусада соравлавы толанып гёрсетип, олагьа озьбашыва язмагьа да имканлыкь берме герек.